

Doğu Anadolu'da Celâleddin Harezşâh'ın Faaliyetleri ve Harezşâh Mirası

Erol KELEŞ*

Özet

Moğolların başına bela olmasına rağmen daha fazla tutunamayarak Hindistan'a çekilen Celaleddin Harezşâh, burada kaldığı süre içerisinde toparlanmış, bir süre sonra da İran'a intikal etmiştir. İran'da hâkimiyet kurma konusunda güçlük çekmediği anlaşılan Harezşâh, kısa sürede tüm Azerbaycan'ı ele geçirerek Anadolu sınırlarına dayanmıştı. Hedefinin Anadolu ve Suriye hâkimiyeti olduğu anlaşılan Celaleddin'in, Moğollar karşısında Alaeddin Keykubat'ın ittifak çağrılarına kulak asmayı hem kendi sonunu hazırlamış hem de İslam dünyasını işgale açık hale getirmiştir.

Bu şekilde yaptığı siyasi hataların bedelini hayatıyla ödeyen Celaleddin Harezşâh'ın ordusu başıboş bir şekilde Anadolu'ya dağılmıştı. Türkiye Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat, bilhassa Moğollar karşısında bu ordunun tecrübelerinden fayadalanmak istedi. O sebeple Harezşâh ordusunun bir kısmını himayesine aldı. Onlara ülkenin belli topraklarını ikta vererek değerlendirdi. Harezşâh ordusunun bir bölümü ise bölgedeki Eyyubi şubeleri tarafından istihdam edildi. Ancak Alaeddin Keykubat'ın ölümünden sonra oğlu Gıyaseddin'in yanlış siyaseti Harezmlileri devletten uzaklaştırmakta gecikmedi. Sonuçta yeniden başıboş kalan Harezmliler Anadolu ve çevresinde problem olmaya devam ettiler.

1245 hezimetiyile sesleri kesildiyse de Anadolu'da bıraktıkları toponomik ve kültürel miras onları kalıcı kılmaya yetti. Sözü edilen

* Dr., İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, MALATYA/TÜRKİYE erlks44@hotmail.com. (Makale gönderim tarihi: 09.10.2019; Makale kabul tarihi: 03.12.2019)

Harezmlî ordusunun büyük bir kısmını teşkil eden Kanglı ve Kıpçak oymaklarına ait çok sayıda yer adı ile Harezmi ismi de farklı tellafuzlarla varlığını korumayı başardığı gibi Anadolu Türk mutfağına ait pekçok yemek çeşidinin de Harezmlî etkisiyle yerleştiği bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Celâleddin Harezşâh, Harezşâhlar, Moğol, Kanglı, Kıpçak.*

Jalaluddin Harezşâh's Activities And Heritage In Eastern Anatolia

Abstract

Although causing trouble to Mongolians, Jalaluddin Harezşâh who couldn't hold back and had withdrawn to India. Where he gained his power again during his stay here and went back to Iran after a period of time.

It is understand that Harezşâh had no difficulty about establishing dominance in Persia, captured the whole Azarbaijan in a short time and pressed in upon Anatolian borders. Jalaluddin, whose target is obvious, not giving importance to Alaaddin Keykubat's call of alliance against the Mongolians was headed him for a fall and les Islamic World open to accopation. In that way, Jalaluddin Harezşâh whose army was scattered throughout Anatolian a drift, paid the cost of his politican mistakes with his life. Turkish Seljuk Alauddin Keykubat especially intented to make use of his army's experience againts Mongolians. For his reason, he took part of the army of Harezmshah under his protection. He gave them the country's specific territory iкта evaluated. A port of Harezşâh's army in the area was employed by the Ayyubi off shoots. However after the death of Alauddin Keykubat his son's wrong policy led Harezmi remove quicly from the goverment. In the end, Harezmi, who were left unconscious continued to be a problem for Anatolia it's surroundings.

Although they were mutilated with 1245 defeats, the the topological and cultural heritage they left in Anatolia was enough to remain permanent.

It is know that many kinds of Anatolian Turkish cuisine have been settled by Harezmi effect, as the name of Harezm has managed to maintain its existence with different pronounciations with the name of many places belonging to the Qanlı and Qipchak tribes tribes which constitute a large part of the Harezmi army.

Key Words: *Jalaluddin Harezşah, Harezşahs, Mongol, Qanlı, Qipchak.*

Muhammed Harezşah'ın ölümü üzerine vasiyeti gereği Celaleddin,¹ devlet erkânının da desteğiyle tahta geçmişti². Buna rağmen taht mücadelelerinin meydana gelmesine mâni olamamış³ ve kardeşleriyle aralarının açılması üzerine Gazne şehrine çekilmiştir⁴.

* İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Türk Tarihi Ana Bilim Dalı, MALATYA/TÜRKİYE erlks44@hotmail.com

¹ Muhammed en-Nesevi, *Siretü's-Sultan Celaleddin Mengüberti*, (nşr. O. Houdas), Paris 1891, s.93vd; Muhammed en-Nesevi *Celalüttin Harezşah*, (nşr. Necip Asım), Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934, s. 40vd; M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, (nşr. Ekrem Kalan vd.), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006, s. 114.

² Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihangüşa*, C. 2, (nşr. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, s.334vd; Minhac-i Sirac El-Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, (nşr. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2012, s. 142.

³ Bkz., Cüveyni, C. 2, s. 337.

⁴ Celaleddin'in buralardaki faaliyetleri için bkz., *en-Nesevi* (N. Asım), s.43vd,53vd; *Cüveyni*, C. 2, s. 151vd, 153vd; Cüzcani, (E. Göksu), s. 142; Minhac-i Sirac El-Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, (nşr. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016, s. 69.

Gazne'de bulunduğu sırada etrafında 40 bin kişilik bir kuvvet toplanan Celaleddin⁵, özellikle 1221 yılında Parvan Meydan Savaşı'nda⁶ Moğolları mağlup etmesine rağmen emirleri arasındaki anlaşmazlıklardan dolayı⁷ bölgede daha fazla tutunamayarak kuzey Hindistan'a çekilmek zorunda kaldı⁸. Sind (İndus) Nehri kıyısında Çingiz'in ordusu karşısında 1222/1223'te büyük bir hezimetle uğrayan Celaleddin⁹, Hindistan'a çekildi. Burada kaldığı yaklaşık üç yıllık sürede toparlanmaya çalıştı. Etrafa dağılmış asker ve komutanlarını topladı¹⁰. Ancak burada daha fazla tutunamayacağını anlayan Celaleddin,

⁵ Aydın Taneri, *Harezmsâhlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara 1996, s. 46. Cüveyni'ye göre Sultan'ın Gazne şehrine gelişiyle etrafında daha kalabalık bir kuvvet birikmişti. Geniş bilgi için bkz. Cüveyni, C. 2, s. 339vd.

⁶ Savaş hakkında geniş bilgi için bkz. Cüveyni, C. 2, s. 340vd; Cüzcani, (E. Göksu), s. 143; Cüzcani, (M. Uyar), s. 70. Ayrıca bkz. V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (nşr., H. Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 450vd.

⁷ Neslihan Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Asam Yayınları, Ankara 2000, s. 72.

⁸ Cüzcani, (E. Göksu), s. 143; Fazlullah b. Abdullah eş- Şirazi, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, (nşr. Abdu'l Muhammed Ayeti), Çaphane-i İlmi Yayınları, Tahran 1372/1994, s. 337.

⁹ Geniş bilgi için bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s. 139vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 55vd; Cüveyni, C. 1, s. 154; Cüveyni C. 2, s.344.

¹⁰ Celaleddin'in Hindistan'daki diğer siyasi ve askeri faaliyetleri için bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s.139vd;en-Nesevi, (N. Asım), s. 56vd; Cüveyni, C. 2, s. 344vd; Hamdullah Kazvini Müstevfi, *Tarih-i Güzide*, (Farsça trc. Abdullah Hüseyin Nevai), Firdevs Basımevi Yayınları, Tahran 1944, s. 497; Hamdu'llah Mustawfi-i Kazwini, *The Ta'rih-i Guzida (Tarih-i Güzide)*, (İngilizce trc. E. Browne), E. J. W. Gibb Memorial Series Published, London 1913, s. 117. Celaleddin Harezmsâh Sind nehrini iki bin kişilik bir askeri kuvvetiyle birlikte geçmişti. [Bkz., Salim Cöhce, *Şemsi Melikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Elazığ 1986, s. 45vd.] Ayrıca Harezmsâh'ın ordusuna yerli Hintlilerden katılanlar da oldu. Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 345; Gregory Ebu'l Faraç, *Ebu'l Faraç Tarihi*, C. 2, Süryanice'den İngilizce'ye çev: Ernest A. Wallis Budge, (Türkçe nşr. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 516; Aydın Taneri, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977, s. 32vd.

1225'lerde İran'a geldi¹¹. Bilhassa Kirman'da hükümdar gibi karşılanmış, bölgede hâkimiyet kurmaya çalışmışsa da¹² Moğol baskısı karşısında Azerbaycan'a doğru çekilmek zorunda kalmıştır¹³. Tebriz'de ahali ve ayan tarafından sevinçle karşılanan Sultan, nihayet bölgede hâkimiyetini tesis etmeyi başarmıştır¹⁴.

Moğolların sürekli takibi¹⁵ ve Celaleddin Harezşah'ın daha fazla tutunamaması, O'nun batıya yani Anadolu'ya doğru çekilmesine sebep olmuştur.¹⁶ Esasında Celaleddin Harzemşah'ın önce Hindistan'a, daha sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya gelişi sebepsiz değildi. Gerek Hindistan'da ve gerekse Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da yerleşmiş olan Kıpçakların varlığı¹⁷ Celaleddin Harezşah'ın böyle bir tercih

¹¹ en-Nesevi, (O. Houdas), s. 157vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 61; Cüzcani, (E. Göksu), s. 143;Tarih-i Güzide, (İngilizce trc.), s. 117. Ayrıca bkz., Cöhce, Şemsi Melikleri, s. 48.

¹²Kirman'a gelişi ve faaliyetleri hakkında bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s. 157; İbnü'l- Esir, *El-Kamil fi't Tarih*, C. 12, (nşr. Abdulkerim Özyaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987, s. 386.

¹³ İbnü'l- Esir, C. 12, s. 392vd; Cüzcani, (E. Göksu), s. 143; *Tarih-i Güzide*, (İngilizce trc.), s. 117; Stephanos Orbelian, *Histoire de la Siounie*, (nşr., Marie F. Brosset), Saint- Petersburg 1864, s. 225.

¹⁴ Bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s. 182vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 69vd; Cüveyni, C. 2, s. 353vd; *Tarih-i Vassaf*, C. 2, s.339. Ayrıca bkz., Taneri, *Celalu'd-din Harizmşah*, s. 42vd.

¹⁵ Celaleddin Harzemşah'ın Van Gölü Havzası'nda bulunduğu sırada Çurmağın Noyan'ın bir orduyla üzerine geldiği haberini almıştı. Bkz., *Tarih-i Vassaf*, C. 2, s. 340.

¹⁶ Bkz. Murat Serdar-Murat Hanar, "Kösedağ Savaşı'nın Anadolu'nun Demografik Yapısına Etkisi", *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (Edit. Abdullah Kaya), CÜASAM Yayınları, Sivas 2018, s. 353.

¹⁷ Kıpçakların bölgeye gelişi ve Kıpçak-Gürcü ilişkileri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., İbnü'l- Esir, C. 12, s.366vd. Ayrıca bkz. M. Fahrettin Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 105vd; Z. Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981, s. 159vd; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996, s. 179vd; Ahmet Gökbek, *Kıpçak Türkleri*,

yapmasında etkili olmuştur¹⁸. Ayrıca Harezşâh ordusu Muhammed Harezşâh döneminden itibaren ağırlıklı olarak Kıpçak ve Kanglılardan müteşekkildi¹⁹. Esasen Sultan Tekiş'in eşi Terken/Türkan Hatun Yamak/Yemek Türklerinin (Kıpçak oymağı)²⁰ Bayaut/Bayat boyuna mensup idi²¹. Hatta Cüzcani, Terken Hatun'un Kıpçak Hanı'nın soyundan geldiğini belirtmektedir²². Bu evlilik çok sayıda Kanglı ve Kıpçak bey ile topluluklarının Harezşâh devletinin hizmetine girmesine zemin hazırlamıştır²³. Aynı zamanda Celâleddin Harezşâh

Ötüken Yayınları, İstanbul 2000, s. 56vd; Peter B. Golden, "Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia", *Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe-Turks-Khazars and Qıpcahaqs*, Variorum 2003, s. 62; Guili Alasania, "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2002, s. 794; A. Nimet Kurat, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 84; Mualla Uydu Yücel, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2002, s. 62vd.

¹⁸ Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988, s. 482.

¹⁹ Bkz., İ. Kafesoğlu, *Harezşâhlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000, s. 179vd; Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 180; C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000, s. 136. Terken Hatun ve O'nun devlet içindeki nüfuzu hakkında geniş bilgi için bkz. Şirin Beyani, *Moğol Dönemi İrani'nda Kadın*, TTK Yayınları, Ankara 2018, s. 15vd; Sercan M. Ahicanov, *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (nşr., Kürşat Yıldırım), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 227vd.

²⁰ Kaşgarlı Mahmut, Kıpçakların kendilerini farklı bir topluluk olarak görmelerine rağmen kendisinin Yimekleri Kıpçakların bir kolu kabul ettiğini söylemektedir. Bkz. Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati't Türk*, Kabalcı Yayınları, (nşr. S. Tuba Yurtsever vd.), İstanbul 2005, s. 683. Ayrıca bu konu hakkında bkz. Bolat E. Komekov, *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, (nşr. Mehmet Kıldıroğlu vd.), TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 44vd.

²¹ Bkz. Nesevi (N. Asım), s. 34. Ayrıca bkz. Ahicanov, *Kıpçaklar*, s. 206.

²² Bkz. Cüzcani, (E. Göksu), s. 139.

²³ Bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s. 44; en-Nesevi, (N. Asım), s. 23. Ayrıca bkz. Beyani, *Moğol Dönemi İrani'nda Kadın*, Ankara 2018, s. 15.

da Terken Hatun'un mensubu olduğu aileden bir hatunla evliydi²⁴. Nesevi'ye göre, Kıpçaklar daima Harezşah ailesine sadık olmuşlardır. Keza Celaleddin Harezşah'ın İsfahan Kalesi önündeki yenilgisi üzerine Irak'tan dönüşü sırasında Kıpçaklara göndermiş olduğu elçi sevinçle karşılanmış ve Kıpçaklar derhal 50 bin çadırılık bir kuvveti Sultan'ın yardımına göndermişlerdir²⁵.

Celaleddin Harezşah'ın Ahlat ve çevresinde sebep olduğu tahribat ve bu arada fetihnamesinden²⁶ de esas maksadının anlaşılması Sultan Alâaddin Keykubâd ile Şam Eyyübî Meliki Eşref'i ittifak yapmaya zorladı²⁷. Bu arada Erzurum meliki ve aynı zamanda Alaaddin Keykubad'ın amcası oğlu olan Rükneddin Cihanşah'ın Celaleddin Harezşah'ı metbu tanıyarak Ahlat'ı ele geçirmesi için onu kışkırtmış

²⁴ Ahicanov, *Kıpçaklar*, s. 215.

²⁵ Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 286vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 109. Ayrıca bkz. Taneri, *Celalü'd-din Harizşah ve Zamanı*, s. 125; Z. Velidi Togan, "Azerbaycan", İA, C. 2, s. 102. Azerbaycan'daki Kıpçak ve Kanglılar, Harezşahlıların Azerbaycan hâkimiyeti sırasında devletin hâkim unsuru konumundaydılar. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 200.

²⁶ Celaleddin göndermiş olduğu fetihnamede; "Doğu Anadolu topraklarının kontrolünü sağladığı, Eyyubilerin kendi hâkimiyetini tanıyacağını ve Şam ve Anadolu'yu ele geçireceğini" ifade etmekteydi. Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 367vd. Ayrıca bkz. Taneri, *Celalü'd-din Harizşah ve Zamanı*, s. 134.

²⁷Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 330; İbnü'l Esir, C. 12, s. 453; Cüveyni, C. 2, s. 369; Anonim *Selçukname (Tevarih-i Al-i Selçuk)*, (nşr. F. N. Uzluk), Ankara 1952, s. 34; Genceli Kiragos, *Vekayiname*, (nşr. Gürsoy Solmaz), Ankara 2002, s. 16; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", *The Cambridge History of İnan V*, (nşr., J. A. Boyle), Cambridge 1968, s. 333vd. Celaleddin Harzenşah'a karşı kurulacak olan Selçuklu-Eyyubi ittifakı görüşmelerinin ayrıntıları için bkz., İbn Bibi, *el-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuri'l Ala'iyye*, (nşr. Mürsel Öztürk), TTK Yayınları, Ankara 2014, s. 382vd; Yazıcızade Ali, *Tevarih-i Ali Selçuk*, (nşr. Abdullah Bakır), Çamlıca Yayınları, İstanbul 2009, s. 525-541; O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 390vd; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 137vd.

olması Selçukluları harekete geçirdi²⁸. Esasen Celaleddin'in Doğu Anadolu'daki faaliyetleri Selçuklu'nun bölgedeki otoritesini olduğu kadar ticari faaliyetleri de olumsuz etkilemekteydi. Kaldı ki Ahlat'ın zaptıyla bölgenin önemli ticaret yollarının Celaleddin'in eline geçmesi Selçuklu iktisadi menfaatlerine vurulmuş bir darbe niteliğindeydi²⁹.

Türkiye Selçuklu-Eyyubi ittifakından haberdar olan Celaleddin Harezmsâh Harput'tan kuzeye yönelerek Sivas istikametinde ilerlediği sırada Alâeddin Keykubad komutasındaki Selçuklu ordusu da Erzincan-Akşehir dolaylarına ulaşmış bulunuyordu. Niitekim bu ova üzerinde yer alan Yassıçemen³⁰ mevkiinde iki ordu 10 Ağustos 1230 tarihinde karşı karşıya geldi³¹. Moğol istilası karşısında Ortadoğu ve Anadolu'nun kaderini tayin edecek olan bu meydan muharebesi her iki taraftan da çok sayıda kayıpların yaşanmasına sebep olmuştur³². Neticede muharebeyi kaybeden Celaleddin Harezmsâh bütün ağırlıklarını harp meydanında bırakarak savaş alanını terk edip Ahlat'a gelmiş³³, oradan da Hoy'a çekilmiştir³⁴. Alaaddin Keykubad ise yanında Melik Eşref

²⁸ Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s.306; en-Nesevi, (N. Asım), s. 117; Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-Düvel (Selçuklular Tarihi)*, (nşr. Ali Öngül), Kabalıcı Yayınları, İzmir 2001, s.71. Ayrıca bkz., Taneri, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, s. 70; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 390.

²⁹ Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2003, s. 51.

³⁰ Yassıçemen'in yeri hakkındaki tartışmalar için bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 391vd.

³¹ Geniş bilgi için bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 344vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 131vd.

³² Savaş hakkında geniş bilgi için bkz., en-Nesevi, (O. Houdas), s. 340-346; Müneccimbaşı, C. 2, s. 71.

³³ Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 347; en-Nesevi, (N. Asım), s. 132; *el-Evamiü'l-Ala'iyye*, s. 405; İbnü'l- Esir, C. 12, s. 454; Cüzcani, s. 143.

³⁴ Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 347; en-Nesevi, (N. Asım), s. 132; Cüveyni, C. 2, s. 370; İbnü'l- Esir, C. 12, s. 454; *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 529; *Anonim Selçukname*, s. 35; Ayrıca bkz. V. Minorsky, *Studies in Caucasian History The Shaddadis of Ani*, Taylor's Foreign Press, London 1953, s. 105. Hoy'a ulaşan Harzemşah Melik Eşref'in kardeşlerinden Mücireddin'i izzet ve ikramla geri

olduğu halde Erzurum'a kadar gelmiş bölgede muhtemel Moğol istilasına karşı birtakım tedbirler almıştır³⁵. Ancak Anadolu'yu istila etmek için Moğolların önündeki en büyük engel artık yoktu. Bir başka deyişle Moğol istilasını önünde Azerbaycan, Batı İran ve Anadolu'yu bir kalkan şeklinde koruyan Celaleddin'in gücünü yitirmesi Anadolu için de büyük bir tehlikenin baş göstermesi manasına geliyordu³⁶.

Yassıçemen mağlubiyetinden sonra dağılmış olan ordusunu toparlamak için Mugan yöresine çekilen Celaleddin, komutanlarına kırmızı oklar yollamıştı³⁷. Ancak kuvvetlerini toplanmaya vakit bulamadan Moğol hücumuna maruz kalmış ve az bir kuvvetle Van Gölü

gönderdi. Abbasi halifesinin ricası üzerine Takiyeddin'e geri dönmesi için izin verdi. Hüsameddin Kamyari kaçınca, Melik Eşref'in nikâhlısı olan eşinin namusunu korudu ve onu iyilikle yolladı. [Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 367vd.] Müverrih Vardan, muharebeyi kaybeden Celaleddin Harzemşah'ın yanında çok az sayıda bulunan askerleriyle birlikte Mugan'a kaçtığını belirtmektedir. Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", (nşr. Hrnt D. Andreasyan), *iÜ Tarih Semineri Dergisi*, C.3/S.1-2, Milli Mecma Basımevi, İstanbul 1937, s. 224.

³⁵ Tevarih-i Ali Selçuk, s. 563.

³⁶ Bkz. İbni Tagrıberdi, *En Nücumu'z-Zahire*, (Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013, s. 34; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 393; Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubat Devri*, s. 63; J. A. Boyle, "Dynastic and Political History of the İlkhans", *The Cambridge History of İran*, C. 4, (J. A. Boyle), Cambridge, s. 335; Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, (Tarihi Arka Plan ve XIII –XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti), Yeditepe Yayınları İstanbul 2010, s. 100; Ergin Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, Tokat 2018, s. 187; M. Serdar vd, "Kösedağ Savaşı'nın Anadolu'nun Demografik Yapısına Etkisi", s. 354.

³⁷ Bkz. en-Nesevi, (N. Asım), s. 140. Türklerde kırmızı okun anlamı hakkında geniş bilgi için bkz. Osman Turan, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Bellekten*, IX/35, (Temmuz-Ankara 1945), s. 305vd. Ayrıca bkz. Erkan Göksu, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 330-342.

Havzası'na çekilmiştir³⁸. Celaleddin Harezşâh, Halife'ye, Anadolu ve Suriye Sultanlarına gönderdiği elçileri vasıtasıyla Moğol ordularının gelmekte olduğunu, birlikte hareket edilmediği takdirde şehirlerin ve kalelerin dayanamayacağını ve Moğollar önünde “İskender Seddi” vazifesi gören kendisine yardım edilmesi gerektiğine dikkat çekiyordu³⁹. Nesevi, İbnü'l-Esir ve el-Ömeri yapılan müzakerelerin sonuç verdiğini ve Celaleddin Harezşâh'ın Ahlat başta olmak üzere Selçuklu topraklarına saldırmayacağına ve diğer devletlerin toprak bütünlüğünü kabul edeceğine söz vermesi üzerine anlaşmanın sağlandığını belirtirken⁴⁰ Cüveyni ve Ebu'l-Farac böyle bir anlaşmanın hiçbir zaman gerçekleşmediğini kaydetmektedirler⁴¹.

Sürekli takip edilen ve bu yüzden sık sık yer değiştirmek zorunda kalan Celaleddin Harezşâh, Aras-Eleşgirt-Malazgirt-Hani üzerinden

³⁸ Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 365vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 141; İbnü'l-Esir, C. 12, s. 461. Ayrıca bkz. Taneri, *Celâlü'd-din Harizmşâh ve Zamanı*, s. 78; Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s. 168vd. Kiragos, s. 19; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, (nşr. Hrant D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012, s. 23vd. Cengiz Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Okatay (Ögedey) İran'da sürekli boy gösteren Celaleddin Harzemşâh'ı yakalaması için Çurmağun Noyanı 30 bin (3 veye 4 tümen) atlının başında görevlendirmişti. Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 526; *Moğolların Gizli Tarihi*, (nşr. Ahmet Temir), TTK Yayınları, Ankara 2010, s. 184; Cüveyni C. 2, s. 187; A. Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, E.Ü. Yayınları, Kayseri 1995, s. 28; Boyle, “Dynastic and Political History of the İlkhans”, s. 334.

³⁹ Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 371.

⁴⁰ en-Nesevi, (O. Houdas), s. 347vd; İbnü'l Esir, C. 12, s. 455; Şehabeddin b.Fazlullah el- Ömeri, *Ebsar fi Mesaliku'l memalik'il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s, 361.

⁴¹Celaleddin, Kağanın (Ögedey) ordusunun Amuderya'yı geçtiğini sayı ve güç bakımından karınca ve yılandan farksız olduğunu, kalelerin ve şehirlerin Tatar ordusu karşısında tutunamayacağını ve bu yüzden birlikte hareket edilmesi gerektiğini vurgulamıştı. Ancak olumlu yanıt alamayacaktır. Bkz. Cüveyni, C. 12, s. 371. Ayrıca bkz. Ebu'l Farac Tarihi, C. 2, s. 529vd.

Diyarbakır'a ulaştı (Ağustos 1231)⁴². O'nun amacı bölgedeki meliklerden yardım almaktı. Ancak bunda muvaffak olamadı.⁴³ Diğer taraftan Diyarbakır hâkimi Celaleddin ile ittifak yaparak, O'nu Selçuklu'nun üzerine göndermek istediye de başarılı olamadı.⁴⁴ Sultan burada iken Bargiri (Muradiye)- Ahlat üzerinden gelen Moğol kuvvetleri tarafından yine bir baskına maruz kaldı⁴⁵. Şerefname'ye göre Sultan Celaleddin Harezşah, Melik Eşref'in uyarılarına kulak asmayarak Bitlis Kalesi'nde kalmaya devam etmiş, vaktini eğlence ve oyunla geçirmiştir. Moğolların kaleyi kuşatması üzerine bir gece Melik Eşref'in kızı olan karısıyla birlikte Bitlis'i terk etmek zorunda kalmıştır⁴⁶. Bu şekilde hayatının

⁴² en-Nesevi, (O. Houdas), s. 400vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 153vd; Cüveyni, C. 2, s. 373; Cüzcani, (E. Göksu), s. 143; el-Ömeri, s. 361; Anonim Selçukname, s. 35; Müverrih Vardan, *"Türk Fütühatı Tarihi*, (Hrand D. Andreasyan), İÜEFY, Tarih Semineri Dergisi C. 1, S. 2, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937, s. 153-244; Vardan Arewelts'i, s.85. Ayrıca bkz., Taneri, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, s. 81.

⁴³en-Nesevi, (O. Houdas), s. 395; Şehabeddin b. Fazlullah el-Ömeri, s. 361. Bu konu hakkında ayrıca bkz. Meyyafarikin hükümdarı Şehabettin Gazi, Harzemşah'ın elçisi olarak gelen Nesevi'ye; *"Alâeddin Keykubat'a söz vermenize rağmen ülkesini yağmaladınız, ben size nasıl güveneyim" cevabını vererek reddetmiştir. Bunun üzerine Nesevi ise çok geç kalmadan kararınızı veriniz. Aksi takdirde Moğollara karşı galip gelirse Mengüberti'nin elinden kurtulamazsınız. Yenilirse de Moğol zulmüne maruz kalacaksınız"* diyerek dehdit etmiştir. Geniş bilgi için bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 239vd; Taneri, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, s. 72vd.

⁴⁴ Bkz. Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", s. 186.

⁴⁵en-Nesevi, (O. Houdas), s. 402vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 154; *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 529; İbnü'l- Esir, C. 12, s. 464; Kiragos, s. 17; Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 224; Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, s. 168, 212vd; Taneri, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamanı*, s. 81. Cüveyni Harzemşah'ın Diyarbakır'de eğlence hayatına daldığını, tedbiri elden bıraktığını bu yüzden Moğolların ani bir baskınına maruz kaldığını belirtmektedir. Bkz., Cüveyni, C. 2, s. 373vd.

⁴⁶ Şerephan Bitisi, *Şerefname*, (nşr. M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990, s. 428vd.

son yıllarını Moğollar önünden kaçarak ve saklanarak geçiren Celaleddin Harezşâh Meyyafarikin (Silvan) civarında hayatını kaybetmiştir⁴⁷.

Celaleddin Harzemşâh'ın Yassıçemen yenilgisi, beraberinde gelen Moğol baskınları ve nihayet Harezşâh'ın ölümü üzerine Harzemşâh ordusu ve halkı başıboş bir vaziyette Anadolu'ya dağıldı. Ümeradan pekçok kişi esir düşerken, bir kısmı Trabzon ve İberya taraflarına kaçtı. Ebu'l Farac'ın kayıtlarına göre bunlardan 1500 atlı gece karanlığında uçurumlardan düşerek öldü⁴⁸. Harezmliler arasında büyük bir kitleyi

⁴⁷Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s. 403vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 157; İbni Tagrıberdi, s. 34. Ayrıca bkz. Taneri, *Celalü'd-din Harizmşâh ve Zamanı*, s.79,81vd; Minorsky, *Studies in Caucasian History*, s. 155 Ancak Ebu'l Farac Harzemşâh'ın Tatarlardan (Moğollar) kaçarak Sufnaya dağlarına sığındığını ve burada Kürtlerin O'nu tanımayarak öldürdüklerinden bahsetmektedir. [Bkz., *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 529vd.]. Ermeni müellif Kiragos ise Celaleddin Harzemşâh'ın yaya halde kaçarken bir dağlı tarafından tanındığını ve Ahlat kuşatması sırasında aile efradından birinin ölümünden sorumlu tuttuğu Harzemşâh'ı katlettiğini kaydeder. [Bkz. Kiragos, s. 17] Bu bilgiyi el-Ömeri ile Cüzcani de doğrulamaktadır. [Bkz., el-Ömeri, s. 362vd; Cüzcani, (E. Göksu), s.143; Şerefname, 429.] Devletşâh ise Sultan'ın giydiği elbiselere tamah eden dağlılar tarafından öldürüldüğünden bahseder. [Bkz. Devletşâh, *Devletşâh Tezkiresi (Tezkiretü'ş-Şuara) II*, (nşr. N. Lügäl), Tercüman Yayınları, İstanbul 1977, s. 204] Hamdullah Müstevfi ise Ahlat kuşatması sırasında Celaleddin tarafından öldürülen bir Kürd'ün yakınının onu tanıyarak intikam almak amacıyla onu katlettiğini belirtmektedir. [Bkz. *Tarih-i Güzide* (İngilizce trc.) s. 118; (Farsça trc.), s. 500] Nesevi, Meyyafarikin yöneticisinin Celaleddin'in na'aşını Meyyafarikin (Silvan) şehrine defnettiğini kaydetmektedir. Bkz. en-Nesevi, (O. Houdas), s.408vd; en-Nesevi, (N. Asım), s. 157. Cüveyni ise bu konudaki rivayetlerden bahsederken Amid yöneticisinin başka bir adamın cesedini Sultan diyerek defnettirdiğini, Sultan'ın sufi kılığında diyar diyar gezdiğini kaydetmektedir. Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 376vd. Celaleddin Harezşâh'ın akıbeti hakkında bilgi için bkz. Ayan, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", s. 186vd.

⁴⁸ Bkz., Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 528. Ayrıca bkz. Taneri, *Celalu'd-din Harizmşâh*, s. 72.

teşkil eden Kanglı ve Kıpçak Türklerinin⁴⁹ bir kısmı Ahlat ve Meyyafarikin Eyyubileri tarafından orduya alındılar⁵⁰. Bahsi geçen Harezmlilerin bir bölümü de Haleb emiri Melik Nasır'ın hizmetine girerek, Urfa, Harran şehirlerine yerleştirildiler⁵¹. 1240'lı yıllarda sözü edilen Harezmlî grupların bölgede buldukları anlaşılmaktadır. Nitekim Babailer İsyanı sırasında Urfa ve Harran taraflarında topraklar elde etmiş Harezmlilerin bulunduğu ve bunların bahsi geçen ayaklanmaya teşvik edilmek istendiği de kaydedilmektedir⁵². Esasında ayaklanmanın bastırılmasının hemen akabinde Selçuklu yönetiminin Harezmliler üzerine bir sefer hazırlığı içerisine girmiş olması da bunu göstermektedir⁵³.

Harezmlilerin bir kısmı Selçuklu hizmetine girmeden evvel Van Gölü çevresinde bulunmaktaydı⁵⁴. Kanglı ve Kıpçaklardan müteşekkil bu grup Alaeddin Keykubat'ın gönderdiği Selçuklu emirleriyle anlaşmaya vararak⁵⁵ Selçuklu hizmetine girmişlerdir⁵⁶. İbn Bibi, Sultan Alâeddin Keykubat'ın onlara övgüler yağdırdığını, hilatlar verdiğini, türlü bağışlarda bulduktan sonra Erzincan'ı Kır Han'a (Kayır Han), Amasya'yı Bereket Han'a, Larende'yi Küçlü Sengüm'e ve Niğde'yi de

⁴⁹ Taneri, *Celalu'd-din Harizşah ve Zamanı*, s. 72; D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s. 91.

⁵⁰ Cahen, *Osmanlılar Önce Anadolu*, s. 93vd; Osman Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012, s. 125.

⁵¹ Bkz., *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 537.

⁵² Bkz. *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, s. 478vd.

⁵³ M. Serdar vd, "Kösedâğ Savaşı'nın Anadolu'nun Demografik Yapısına Etkisi", s. 352.

⁵⁴ *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, s. 419vd.

⁵⁵ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, s.420vd. Ebu'l Farac, 10 000 kişilik bir Harezmlî grubun Alaeddin Keykubat'a iltica ettiğini belirtmektedir. Bkz. *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 530; M. Fuad Köprülü, "Harizşahlılar", *İA*, C. 5/S. 1, s. 292. Osman Turan ise 12 bin kişilik bir gruptan bahsetmektedir. Bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 399.

⁵⁶ M. Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK Yayınları, İstanbul 1981, s. 91; A. Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı* (Genişletilmiş 8. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016, s. 77.

Yılan Boğa'ya ikta olarak verdiğini belirtmektedir. Dolayısıyla Harezmliler, bir süredir özlemini çektikleri huzur ve güven ortamına kavuşmuşlardı⁵⁷. Selçuklu hizmetine girenlerin sayıları hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Ebu'l Farac 10 bin kişilik bir gruptan bahsederken⁵⁸, İbn Bibi ise 4 bin kişi olduklarını belirtmektedir⁵⁹. Sonuç itibariyle yapılan araştırmalara göre sayıları 25 bin kişiye kadar çıkarılan Harezmliler⁶⁰. Selçuklu ülkesinde belirli bölgelerde iktalar verilerek yerleştirmişlerdir⁶¹.

Alaeddin Keykubat, hizmetine aldığı Harezmlilerin özellikle Moğol tehdidine karşı tecrübelerinden faydalanmayı arzu ediyordu. Bu bağlamda Kayır Han'ı Sivas valiliğine atayarak doğu tarafını bir nebze de olsa güvence altına almak istemiştir. Ancak Sultan'ın 1237'de ölümü hem bu politikasının hem de Harezmlilerin akıbetini olumsuz etkilemiştir. Alaeddin Keykubat'ın kendisine veliahd seçtiği oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ın Harezmliler tarafından desteklenmesi, diğer oğlu Keyhüsrev'in nezdinde nefretle karşılanmıştı. Nitekim tahtı ele geçirdiğinde yukarıda adı geçen Kayır Han'ı tutuklayarak Zamantı Kalesi'ne hapsedirmişti. O'nun burada hayatını kaybettiği haberi üzerine Harezem emir ve askerleri ise Anadolu'ya dağılarak bölgede yağma hareketleri yapan bir gürüha dönüşmüştür⁶².

⁵⁷ Bkz. *El-Evamiü'l-Ala'iyye*, s. 423vd. Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 399

⁵⁸ *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 530.

⁵⁹ *el-Evamiü'l-Ala'iyye*, s. 422.

⁶⁰ Bu konu için bkz. Köprülü, "Harizşahlar", s.292; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989, s.162; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 399; O. Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 2009, s. 200; F. Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 5.

⁶¹ *el-Evamiü'l-Ala'iyye*, s. 423vd. Ayrıca bkz. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 399; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 114; N. Kaymaz, *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2011, s. 85vd.

⁶² Geniş bilgi için bkz. *el-Evamiü'l-Ala'iyye*, s. 451vd.

Celaledin Harzemşah'ın Moğol baskısından kaçarak Azerbaycan ve Doğu Anadolu'ya yönelmesinde belirtildiği üzere bölgede önemli bir Türk varlığının bulunuşu etkili olmuştur⁶³. Nitekim Gürcü ordusu içerisinde hatırı sayılır derecede bir Kıpçak topluluğunun Kür-Çoruh boylarına ve Doğu Anadolu'ya geldikleri bilinmektedir⁶⁴. Bu bağlamda Müverrih Vardan, Hunlardan ayrılan Kıpçakların Gence'ye gelerek Tatarlara iltihak ettiklerini, bölgedeki Ermeni ve Gürcülere karşı savaştıklarını belirtmektedir⁶⁵. Bu durum aslında bölgede önemli bir Kıpçak nüfusunun varlığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Celaledin Harzemşah'ın ordusunun büyük bir kısmı Kanglı ve Kıpçak Türklerinden oluşmaktaydı. Nitekim İsfahan yenilgisinin akabinde Kıpçaklardan talep ettiği yardım sevinçle karşılanmış ve 50 bin çadırılık bir kuvvet Sultan'ın yardımına koşmuştu. Diğer yandan Celaledin'in ikinci Gürcistan seferi sırasında Gürcü ordusu içerisinde Kıpçaklara ait bayrak ve sancakları görüp, bir adamını ekmek ve tuzla Kıpçaklara göndererek⁶⁶, daha önce Harezmsah ailesinin onlara yapmış olduğu bir yardımı hatırlattığı ve bunun akabinde 20 bin kişilik bir Kıpçak kuvvetini yanına çektiği

⁶³ Salim Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", *I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri* (13-17 Ekim 1986), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1988, s. 482.

⁶⁴ Geniş bilgi için bkz., Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, s. 105vd; Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 159vd; Togan, "Azerbaycan", s. 102; Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983, s. 4; Gökbel, *Kıpçak Türkleri*, s. 56vd; Cöhce, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü", s. 479vd; Charles J. Halperin, "The Kıpçak Connection: the İlkhans, the Memluks and Ayn Jalut", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 63, No. 2 (2000), s. 234.

⁶⁵ Bkz. Müverrih Vardan, "Türk Fütühatı Tarihi", s. 223.

⁶⁶ Tuz ekmek hakkı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Priscilla Mary Işın, *Avıcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, Yapıkredi Yayınları, İstanbul 2019, s. 203vd.

bilinmektedir⁶⁷. Dolayısıyla Harezşahlara mensup oldukça kalabalık bir Kıpçak topluluğunun Celaleddin Harezşâh'ın ölümünden sonra özellikle Doğu Anadolu'da bulunduğunu tahmin etmek zor olmasa gerektir.

Harezşâh'ın ordusunda bulunan Kanglıların bir kısmının da Ahlat ve Meyyafarikin Eyyubileri tarafından orduya alındıkları ifade edilmektedir⁶⁸. Nitekim İbnü'l-Verdi ve el-Ömeri'nin kayıtlarında 1237 yılında babası tarafından şarkta naipliğe getirilen Salih b. el-Kamil'in, Celaleddin Mengüberti'nin askerlerini babasının da iznini alarak orduda istihdam ettiği bilgisi yer almaktadır⁶⁹. Bunların Doğu Anadolu'da yerleşip yerleşmedikleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte Harezmliler askerlerin bir bölümünün Halep emiri Melik Nasır'ın hizmetine girerek, Urfa, Harran şehirlerini ikta olarak aldıkları kaydedilmektedir⁷⁰. Osmanlı arşiv belgelerinde *Harzem*, *Havazim*, *Havazin*, *Horzum*, *Horzum Kebir* adlarını taşıyan gerek Anadolu'da ve gerekse Arap vilayetlerinde pek çok aşiretin mevcudiyeti de bunu göstermektedir⁷¹. Ayrıca Batı Anadolu'da kurulan Saruhanoğulları Beyliği'nin de zamanında Celaleddin Harezşâh'ın beylerinden olan,

⁶⁷ Bkz. Cüveyni, C. 2, s. 363.

⁶⁸ Bkz. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, s. 139; Yorulmaz, *Kanglı Türkleri*, s. 125.

⁶⁹ Bkz. İbnü'l-Verdi, *Tarih-i İbnü'l-Verdi*, (nşr. Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 116; el-Ömeri, s. 367.

⁷⁰ Bkz., *Ebu'l Farac Tarihi*, C. 2, s. 537. Ayrıca bkz. el-Evamirü'l-Ala'iyye, s. 478vd.; el-Ömeri, s. 369.

⁷¹ Bkz. Cevdet Türkay, *Başbakanlık Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979, s. 88, 90; Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)* 1-4, TTK Yayınları, Ankara 2009, s. 264, 277, 274, 319, 343, 363, 414, 558, 631, 633, 1041, 1042, 1066, 1067, 1090, 1093, 1310, 1349, 1463, 1478, 1532, 1610, 1611, 1637, 1685, 1689, 1746, 1759, 1895, 1899, 1900. Ayrıca bkz. Yorulmaz, *Geçmişten Günümüze Kanglı Türkleri*, s. 133-139.

daha sonra Selçuklu hizmetine giren Saruhan Bey tarafından kurulmuş olduğu da tahmin edilmektedir⁷².

Harezmîlerin yöredeki yağma faaliyetleri halkın hafızasında öyle yer etmiştir ki dönemin kaynaklarında 1245 yılı “*Harezmîler Yılı*” olarak adlandırılmıştır⁷³. Nihayet bölgedeki yerel hâkimlerin aralarındaki mücadelelerde adları sıkça geçen Harezmîlerin, liderlerinin öldürülmesi üzerine bir kısmı Moğollara katıldığı gibi diğer kısmı da bölgede yerleşmiştir⁷⁴. Nitekim XIV. Yüzyılda Mardin civarında Harezm adlı bir yerleşim yeri⁷⁵ ile XX. yüzyılın başlarına kadar Karacadağ’ın güneyinde *Kanglı* adlı bir mezranın bulunuyor olması da yörede bir iskân hadisesinin olduğunu göstermektedir⁷⁶.

Yakın zamanlara kadar Doğu Anadolu’nun pek çok yerinde *Kıpçak/Kuman* ismini taşıyan yerleşim yerlerinin adları varlığını devam ettiriyordu. Örneğin Muş’a bağlı “*Gomagorgo*” köyü Dalliöz olarak değiştirilmiştir⁷⁷. Muradiye’ye bağlı yeni ismi Akbaşak olan “*Komakollo*”⁷⁸ köyü, bölgeye yakın Siirt-Baykan’a bağlı yeni adı Atabağı olan “*Comani*”⁷⁹ köyü ile yine Van Gölü Havzası’na yakın bir mesafede bulunan Hınıs ilçesine bağlı bir yerleşim yerinin adı yakın zamanlara

⁷² Bkz. Köprülü, “Harizmşahlar”, s. 292.

⁷³ Bkz. Mustafa Kılıç, *Halep Eyyubileri (El-Melikü’n-Nasır II. SalahaddinYusuf Devrinde)*, TTK Yayınları, Ankara 2019, s. 75.

⁷⁴ Bkz. el-Ömeri, s. 374.

⁷⁵ Bkz. Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye I*, (Farsça nşr. Necati Lügal-Faruk Sümer), TTK Yayınları, Ankara 1993, s. 61; *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Türkçe nşr. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 50.

⁷⁶ Z. Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2013, s. 37. Ayrıca bkz. Mehmet Eröz, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s. 47vd.

⁷⁷ İbrahim Gürdal, *Köylerimiz (1968’e Kadar)*, İçişleri Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968, s. 164; Mehmet Eröz, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984, s. 46.

⁷⁸ Gürdal, *Köylerimiz...*, s. 15.

⁷⁹ Gürdal, *Köylerimiz...*, s. 56.

kadar “Kuman/Koman” olarak geçmektedir⁸⁰. Muş’a bağlı yeni adı Aydınpınar olan *Kalçık*⁸¹ köyü ile konar-göçer Türkmenlerin ağıl anlamında kullandıkları *Kotanlı*⁸² (Muş-Bulanık) köyünün Kıpçak boylarından *Kotan*’dan geldiği aşikârdır⁸³. Bu Kıpçak boyunun Türkmen aşiretleri içerisinde girdiği de oluyordu. Nitekim Osmanlı arşiv belgelerinde Kotan/Kotanlı/Kotanlu cemaati, Rakka Eyaleti içerisinde ve Yörük olarak gösterilmektedir⁸⁴. Kıpçakların bir oymağının adını taşıyan Erciş’e bağlı yeni adı İkizçalı olan “*Komar*”⁸⁵ köyü ile Kanglı Türklerinin adını taşıyan Doğubeyazıt’a bağlı yeni adı Dağdelen olan “*Kanlıköy*”⁸⁶ bunlar arasında sayılabilir. Yine bir Kıpçak oymağı olan Kazan’ın⁸⁷ bölgede yerleşim yerlerine ad olarak verildiği tesbit

⁸⁰ Bkz. H. Nihal- Ahmet Naci, “Anadolu’da Türklere Aid Yer İsimleri”, *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1928, s. 258.

⁸¹ Mehmet Eröz, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, *Türk Tarihi Dergisi*, S. 12, (Şubat1986), s. 41.

⁸² Bkz. Gürdal, *Köylerimiz...*, s. 374. *Kotanlı*, konar-göçer Türkmenler arasında ağıl manasında kullanılmaktadır. Bkz. Bahaeddin Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000, s. 13; Eröz, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, s. 208.

⁸³Bkz. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, s. 92; Ahicanov, *Kıpçaklar*, s. 264; L. N. Lezina-A. V. Superanskaya, *Türk Onomastikası (Bütün Türk Halkları)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009, s. 370; N. A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (nşr., Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014, s. 129; Mehmet Kıldıroğlu, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 310.

⁸⁴ Bkz. Türkay, *Başbakanlık Arşivi...*, s.535.

⁸⁵ Köylerimiz, s.286; Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, s.105vd. *Komar*, Kıpçaklar’dan bir oymağın adıdır. Bkz. Kırzioğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları’nda Kıpçaklar*, s. 136.

⁸⁶ Köylerimiz, s. 161; Eröz, “Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları”, s. 45; Eröz, *Doğu Anadolu’nun Türklüğü*, s. 124.

⁸⁷ Geniş bilgi için bkz. Tuncer Gülensoy, “Türk Tarihi ve Kültüründe Kazan Sözcüğü”, *Türkojji Makaleleri I*, Akçay Yayınları, Ankara 2017, s. 369-371.

⁸⁷ Bkz. Tarih-i Vassaf III, s. 162,191; F. Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 322.

edilmektedir. Gazan/Kazan adının eski şekli Kazgan olup Osmanlı resmi dilinde de böyle yazılmaktaydı⁸⁸. Gazan/Kazan bir İlhanlı hükümdarının ismi olduğu gibi yine o dönemde görev yapmış bazı emirlerin de aynı adı taşıdıkları görülmektedir⁸⁹. Malazgirt'e bağlı *Kazan köyü*⁹⁰ ile Patnos'a bağlı ve yeni adı Kazlıgöl olan *Kazan köyü* bunlardandır⁹¹.

Anadolu'ya gelen bu Harezmi Türkler sadece Doğu Anadolu'nun toponomisinde değil aynı zamanda yemek kültüründe de önemli tesirler bırakmıştır. Türk kültürü üzerinde etkili olan bu gelişme daha sonra Moğollara da tesir edecektir. Örneğin Büryan kebabı, külleme, yemeklere katılan, güneşte kurutulmuş çiğ koyun kuyruğu gibi bazı et yemeklerinin Anadolu'ya gelişi bunların en önemlilerindedir⁹². Nitekim Doğu Anadolu'da başıboş gezen Kır/Kayır Han liderliğindeki Harezmsahlarla anlaşmak üzere görevlendirilen Selçuklu subaşı Sinaneddin Kaymaz, Tatvan civarında aralarında Bereket, Yılan Boğa, Can Birdi, Sarı Han, Küçlü Han'ında bulunduğu Harezmi beylerle anlaşmayı sağladıktan sonra hep beraber yahni ve buğrahaniden ibaret Harezmi yemeklerinden tatmışlardı⁹³. Buğrahani adı verilen bu eski Türk yemeği, "*salma ya da buğra-yi harezmi*" adıyla da anılmakta olup, sadece Anadolu'da değil Türk Dünyası'nın pekçok yöresinde

⁸⁷ İsmail Kayabalı vd., *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle, Fırat) Boyunun Türklüğü*, Ankara 1990, s. 431. Kazan, Başkurlara mensup olarak da gösterilmektedir. Lezina vd., *Türk Onomastikası*, s. 337.

⁸⁸ Geniş bilgi için bkz. Tuncer Gülensoy, "Türk Tarihi ve Kültüründe Kazan Sözcüğü", *Türkoloji Makaleleri I*, Akçay Yayınları, Ankara 2017, s. 369-371.

⁸⁹ Bkz. *Tarih-i Vassaf*, C. 3, s. 162,191; F. Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999, s. 322.

⁹⁰ İsmail Kayabalı vd., *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle, Fırat) Boyunun Türklüğü*, Set Ofset Yayınları, Ankara 1990, s. 431.

⁹¹ Gürdal, *Köylerimiz...*, s. 696.

⁹² Bkz. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C. 4, s. 331, 373vd, 380.

⁹³ Bkz. *el-Evamirü'l-Ala'iyye*, s. 419vd.

bilinmektedir. Nitekim Memluk sultanlarının sofrasında yer aldığı gibi⁹⁴ Altın Orda coğrafyasında da tüketildiği kaydedilmektedir⁹⁵.

Sonuç: Celaleddin Harezşâh'ın Moğollar karşısında kaybedip önce Hindistan'a, daha sonra İran ve Azerbaycan'a gelişi özellikle Anadolu'nun siyasi ve kültürel tarihi üzerinde kalıcı tesirler bırakmıştır. Zira bölgede hâkimiyetini kurduktan hemen sonra tüm ihtarlara aldirmayarak Ahlat şehrini istirdatı Türkiye Selçukluları ile arasının açılmasına sebep olduğu gibi İslam alemindeki itibarını da zedelemiştir. Yassıçemen Muharebesi'ni de kaybederek bölgede kurmuş olduğu hâkimiyetin yıkılmasının da önünü aralamıştır. Moğolların takibi sonucunda hayatının son dönemini kaçarak ve saklanarak geçirmiştir. Ölümünden sonra başıboş kalan ordusu Türkiye Selçuklu ve bölgenin yerel hâkimleri tarafından istihdam edilmişlerse de değişen siyasi aktörlerin politikaları onların dışlanmasına sebep olmuştur. Buna rağmen Harezmi mirası toponomik ve kültürel manada bilhassa Anadolu'da kendisine yer bulmayı başarmıştır.

Kaynakça

AHİCANOV, Sercan M., *Türk Halklarının Katalizör Boyu Kıpçaklar*, (nşr. Kürşat Yıldırım), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

ARİSTOV, N. A., *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (nşr. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

AYAN, Ergin, "Moğolların Ortadoğu'daki İlk Noyanı Cormagun", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 13, S. 2, Tokat 2018, ss. 179-186.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (nşr. H. Dursun Yıldız), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

BEYANİ, Şirin, *Moğol Dönemi İrani'nda Kadın*, TTK Yayınları, Ankara 2018.

⁹⁴ Işın, *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, s. 102.

⁹⁵ Bkz. İbn Battuta, *Seyahatname*, (nşr., A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013, s. 313.

BİTLİSİ, Şerefhan, *Şerefname*, (nşr. M. Emin Bozarıslan), Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

BOYLE, J. A., *“Dynastic and Political History of the İlkhans”*, The Cambridge History of İran, C. 4, (J. A. Boyle), Cambridge.

Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Sönmez Matbaa ve Yayınevi, Samsun 1988.

CAHEN, C., *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2000.

CÖHCE, Salim, *“Doğu Karadeniz Bölgesinin Türkleşmesinde Kıpçakların Rolü”*, I. Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri (13-17 Ekim 1986), Samsun 1988.

_____, *Şemsi Melikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ 1986.

CÜVEYNİ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihangüşa*, C. 2, (nşr. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

D’OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, (nşr. Ekrem Kalan vd.), IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2006.

DEVLETŞAH, *Devletşah Tezkiresi (Tezkiretü’ş-Şuara) II*, (nşr. N. Lügal), Tercüman Yayınları, İstanbul 1977.

DURAK, Neslihan, *Hindistan’a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Asam Yayınları, Ankara 2000.

EBU’L-FARAÇ, Gregory, *Ebu’l Faraç Tarihi*, C. 2, Süryanice’den İngilizce’ye çev: Ernest A. Wallis Budge, (Türkçe nşr. Ömer Rıza Doğrul), TTK Yayınları, Ankara 1999.

EL-CÜZCANİ, Minhac-i Sirac, *Tabakat-ı Nasiri*, (nşr. Erkan Göksu), TTK Yayınları, Ankara 2012.

_____, *Tabakat-ı Nasiri*, (nşr. Mustafa Uyar), Ötüken Yayınları, İstanbul 2016.

EL-ÖMERİ, Şehabeddin b.Fazlullah, *Ebsar fi Mesaliku’l memalik’il-emsar (Türkler Hakkında Gördüklerim ve Duyduklarım)*, (Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2014.

En-NESEVÎ, Muhammed, *Celalüttin Harezşah*, (nşr. Necip Asım), Devlet Matbaası Yayınları, İstanbul 1934.

_____, *Siretü's-Sultan Celeleddin Mengüberti*, (nşr. O. Houdas), Paris 1891.

ERÖZ, Mehmet, *Doğu Anadolu'nun Türklüğü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015, s.47vd.

_____, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1983.

_____, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (11-13 Eylül 1984)*, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1984.

EŞ-ŞİRAZÎ, Fazlullah b. Abdullah, *Tahrir-i Tarih-i Vassaf*, (nşr. Abdül Muhammed Ayeti), Çaphane-i İlmî Yayınları, Tahran 1372/1994.

GOLDEN, Peter B., "Cumanica I: The Qıpcaqs in Georgia", *Nomads and their Neighbours in the Russian Steppe-Turks-Khazars and Qıpcahaqs*, Variorum 2003. ALASANİA, Guili, "Gürcistan Kıpçakları", *Türkler*, C.2, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

GÖKALP, Z., *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul 2013.

GÖKBEL, Ahmet, *Kıpçak Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.

GÖKSU, Erkan, *Türk Kültüründe Silah*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2015.

GRİGOR, Aknerli, *Okçu Milletinin Tarihi*, (nşr. Hrant D. Andreasyan), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2012.

GÜL, Muammer, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, (Tarihi Arka Plan ve XIII –XIV Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti), Yeditepe Yayınları İstanbul 2010.

GÜLENSOY, Tuncer Gülensoy, "Türk Tarihi ve Kültüründe Kazan Sözcüğü", *Türkoloji Makaleleri I*, Akçay Yayınları, Ankara 2017.

_____, "Türk Tarihi ve Kültüründe Kazan Sözcüğü", *Türkoloji Makaleleri I*, Akçay Yayınları, Ankara 2017.

GÜRDAL, İbrahim, *Köylerimiz (1968'e Kadar)*, İçişleri Bakanlığı Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968.

HALAÇOĞLU, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650) 1-4*, TTK Yayınları, Ankara 2009.

HALPERİN, Charles J., "The Kıpçak Connection: the İlkhans, the Memluks and Ayn Jalut", *Bulletin of The School of Oriental and African Studies*, University of London, vol. 63, No. 2, 2000.

KAZWİNİ, Hamdu'llah Mustawfi-i, *The Ta'rih-i Guzida (Tarih-i Güzide)*, (İngilizce trc. E. Browne), E. J. W. Gibb Memorial Series Published, London 1913.

IŞIN, Priscilla Mary, *Avcılıktan Gurmeliğe Yemeğin Kültürel Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2019.

İBN BATTUTA, *Seyahatname*, (nşr., A. Sait Aykut), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2013.

İBNÜ'L ESİR, *El-Kamil fi't Tarih*, C. 12, (nşr. Abdulkerim Özaydın), Bahar Yayınları, İstanbul 1987.

İBNÜ'L-VERDİ, *Tarih-i İbnü'l- Verdi*, (nşr. Mustafa Alican), Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

KAFESOĞLU, İ., *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.

_____, *Türk Milli Kültürü*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1996.

KAŞGARLI Mahmut, *Divanü Lügati't Türk*, (nşr. S. Tuba Yurtsever vd.), Kabcacı Yayınları, İstanbul 2005.

KAYABALI, İsmail vd., *Beş Nehir (Çoruh, Kür, Aras, Dicle, Fırat) Boyunun Türklüğü*, Set Ofset Yayınları, Ankara 1990.

KAYMAZ, N., *Anadolu Selçuklularının İnhitatında İdare Mekanizmasının Rolü*, TTK Yayınları, Ankara 2011.

KILDIROĞLU, Mehmet, *Kırgızlar ve Kıpçaklar*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

KILIÇ, Mustafa, *Halep Eyyubileri (El-Melikü'n-Nasır II. SalahaddinYusuf Devrinde)*, TTK Yayınları, Ankara 2019.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar (Ahıska/Çıldır Eyaleti Tarihi'nden)*, TTK Yayınları, Ankara 1992.

KOMEKOV, Bolat E., *Arap Kaynaklarına Göre IX-XI. Asırlarda Kimek Devleti*, (nşr. Mehmet Kıldıroğlu vd.), TTK Yayınları, Ankara 2013.

KÖPRÜLÜ, M. Fuad, "Harizmşahlar", *İA*, C. 5/S. 1.

_____, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, TTK Yayınları, İstanbul 1981.

KURAT, A. Nimet, *IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz'in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri*, TTK Yayınları, Ankara 2002.

LEZİNA, N.,-A. V. Superanskaya, *Türk Onomastikası (Bütün Türk Halkları)*, Selenge Yayınları, İstanbul 2009.

MİNORSKY, V., *Caucasian History The Shaddadis of Ani*, Taylor's Foreign Press, London 1953.

Moğolların Gizli Tarihi, (nşr. Ahmet Temir), TTK Yayınları, Ankara 2010.

MÜSTEVFİ, Hamdullah Kazvini, *Tarih-i Güzide*, (Farsça trc. Abdullah Hüseyin Nevai), Firdevs Basımevi Yayınları, Tahran 1944.

NİHAL, H.- Ahmet Naci, "Anadolu'da Türklere Aid Yer İsimleri", *Türkiyat Mecmuası*, C. 2, Matbaa-i Amire, İstanbul 1928.

OCAK, A. Yaşar, *Babailer İsyanı* (Genişletilmiş 8. Baskı), Dergâh Yayınları, İstanbul 2016.

OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007.

ORBELİAN, Stephanos, *Histoire de la Siounie*, (nşr. Marie F. Brosset), Saint-Petersbourg 1864.

ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.

SERDAR, Murat vd, "Kösedağ Savaşı'nın Anadolu'nun Demografik Yapısına Etkisi", *1243 Köseadağ Savaşı ve Anadolu'nun Moğollar Tarafından İşgali* (Edit. Abdullah Kaya), CÜASAM Yayınları, Sivas 2018, s. 349-362.

SEVİM, Ali -Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

SÜMER, F., "Anadolu'da Moğollar", *SAD*, C. 1, TTK Yayınları, Ankara 1970, s. 1-147.

_____, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. 2, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1999.

TAGRİBERDİ, İbni, *En Nücumu'z-Zahire*, (Ahsen Batur), Selenge Yayınları, İstanbul 2013.

TANERİ, Aydın, *Celalü'd-din Harizmşah ve Zamani*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1977.

_____, *Harezşahlar*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, Ankara 1996.

TİHRANİ, Ebu Bekr-i, *Kitab-ı Diyarbekriyye I*, (Farsça nşr. Necati Lügal-Faruk Sümer), TTK Yayınları, Ankara 1993.

_____, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, (Türkçe nşr. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.

TOGAN, Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981.

TURAN, O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2009.

_____, "Eski Türklerde Okun Hukuki Bir Sembol Olarak Kullanılması", *Bellekten*, IX/35, (Temmuz-Ankara 1945).

TÜRKAY, Cevdet, *Başbakanlı Arşivi Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, Tercüman Yayınları, İstanbul 1979.

UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2003.

UZUNÇARŞILI, İ. H., *Osmanlı Devlet Teşkilatına Methal*, TTK Yayınları, Ankara 1998.

VARDAN, Müverrih, "Türk Fütühatı Tarihi", (Hrand D. Andreasyan), İÜEFY, Tarih Semineri Dergisi C. 1, S. 2, Milli Mecmua Basımevi, İstanbul 1937.

YORULMAZ Osman, *Geçmişten Günümüze Kanlı Türkleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2012.

YUVALI, A., *İlhanlılar Tarihi*, E.Ü. Yayınları, Kayseri 1995.

YÜCEL, Mualla Uydu, *İlk Rus Yıllıklarına Göre Türkler*, TTK Yayınları, Ankara 2002.

